

УДК 72.01

к.арх. Шушлякова О. С.,

д.с.г.н. Ткач В. П.,

*Харківський національний університет
міського господарства імені О.М. Бекетова*

ПРИЙОМИ УДОСКОНАЛЕННЯ ЛАНДШАФТНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ ЦЕНТРАЛЬНИХ РАЙОНІВ ІСТОРИЧНИХ МІСТ

Розглянуто основні питання удосконалення ландшафтної структури центрів історичних міст, визначено та проаналізовано їх позитивні і негативні риси, встановлені основні завдання формування різних типів міських ландшафтів, виявлено прийоми гармонізації ландшафтної системи міських центрів, запропоновані перспективні напрямки удосконалення ландшафтно-рекреаційних просторів в міській структурі.

Ключові слова: урбанізоване середовище, ландшафтно-рекреаційні простори, система озеленення міст, гуманізація і екологізація середовища, екологічність, сталий розвиток міст.

Постановка проблеми. У сучасному світі загальною тенденцією розвитку і зростання міст є прогресуюче погіршення якості життя, при цьому сучасне місто з його потужною інженерно-технічною та соціально-економічною інфраструктурою погіршує умови існування мешканців та призводить до деградації навколишнього середовища.

Сьогодні міське середовище має цілий ряд недоліків, особливо страждають центральні райони історичних міст. Зростання транспортних потоків створює ряд проблем – це підвищеного рівня запиленості, загазованості, шуму, розміщення місць стихійного паркування на подвір'ях житлових будинків, на тротуарах, газонах, що значно зменшують простір людини, ускладнюють її пересування і створюють небезпеку здоров'ю. Ще одним наслідком такої експансії є знищення зелених насаджень уздовж вулиць і розширення проїжджої частини за рахунок тротуарів та озелених смуг.

Архітектурне середовище багатьох історичних міст України, в тому числі і Харкова, являє собою складну систему просторів, що мають різні якісні характеристики. Зі зміною економічних умов та соціальних потреб суспільства центральні історичні райони міст стають привабливішими для інвесторів, спостерігається нерегламентоване будівництво в історичному середовищі, що призводить до ущільнення забудови. Нові споруди нерідко дисонують з оточенням, руйнують цілісність планувальної структури, внаслідок чого

містобудівні утворення втрачають свою індивідуальність, а також негативно впливають на ландшафтні умови відповідної території.

Екологічна ситуація погіршується на всіх рівнях міського простору, знижується і без того невисокий рівень забезпеченості зеленими насадженнями жителів мегаполісів. Тому в останні роки все більш важливим постає завдання гуманізації урбанізованого середовища та удосконалення його ландшафтної системи. Гуманізація міського середовища є невід'ємною складовою реалізації загальносвітової концепції сталого розвитку, широко відомої як Sustainable Development, яка представляє собою можливий вихід зі стану глобальної екологічної кризи як слідства техногенної еволюції розвитку людської спільноти в умовах урбанізованого середовища міст.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Існує ряд робіт, пов'язаних з вивченням проблем містобудування і ландшафтної архітектури. Незважаючи на те, що питаннями озеленення міст займаються давно, більшість робіт присвячено вивченню окремих аспектів.

Питанням стійкого розвитку міст та проблемам і методам створення й підтримки екологічного міського середовища присвячені роботи Тетіора А.Н., Смоляра І.М., Владимірова В.В., Давіденко П.Н.

Багато аспектів поліпшення якостей міського середовища та вдосконалення його планувальної структури розглянуті в дослідженнях Вергунова А.А., Баранова Н.Б., Бархіна М.Г., Глазичева В.Л., Гутнова А.Е., Лежави І.Г., К.Лінча, Митягіна С.Д., Смоляра І.М., Яргіної З.М. та ін. Зокрема, підходи до збереження архітектурно-історичного середовища містяться в дослідженнях О.І. Пруціна.

Роль сучасного ландшафтного дизайну в підвищенні комфортності міських просторів висвітлюється в роботах Нефьодова В.А., Сичової А.В., Залеської Л.С., Мікуліної О.М., Богової І.О., Шимко В.Т., Ефімова А.В., Минервіна Г.Б.

Мета статті полягає у виявленні закономірностей ландшафтної організації центрів історичних міст та розробці прийомів перетворення міського ландшафту для створення середовища, яке відповідає новим умов і характеру використання історичної частини міст.

Завдання дослідження: 1) проаналізувати проблеми та специфіку організації ландшафтно-рекреаційних територій центрів історичних міст; 2) визначити типологічну класифікацію ландшафтно-рекреаційних просторів міського середовища; 3) виявити перспективні напрямки удосконалення ландшафтної складової міських центрів; 4) розробити принципи та прийоми формування архітектурно-ландшафтного середовища центральних районів історичних міст.

Методика дослідження ґрунтується на вивченні та аналізі архітектурно-ландшафтних, історичних та екологічних особливостей процесу трансформації середовища історичного міста.

Викладення основного матеріалу дослідження. Міське середовище є складною, багатокomпонентною, рухливою и багатогранною системою, при проектному впровадженні в яку необхідно враховувати різні характеристики середовищних просторів. Система відкритих міських просторів - це сукупність взаємодіючих між собою незабудованих (озелених, водних) міських територій, що оточують місто або розчленовують його окремі забудовані райони, або вклинюються в єдиний масив забудови, яка сприяє оздоровленню навколишнього середовища, покращує умови масового відпочинку населення, збагачує зовнішній вигляд міста, сприяє збереженню природного ландшафту. Ландшафтну складову центрів міст в їх структурі можна розглядати як багаторівневу (ієрархічну) систему відкритих і закритих озелених просторів, в якій поряд з основною рекреаційної функцією, реалізуються всі необхідні для забезпечення життєдіяльності населення функції. Виходячи з загальносистемного принципу функціональної цілісності кожен з ландшафтно-рекреаційних об'єктів, незалежно від його рівня ієрархії, включає в себе елементи («підсистеми») виробничого, побутового («соцінфраструктурного») і комунікаційного призначення, які обслуговують основну - рекреаційну функцію даного об'єкта.

Рекреаційні простори в міському середовищі повинні забезпечувати здійснення наступних функцій:

- інтегративна (суть її полягає в об'єднанні людей за інтересами в процесі відпочинку);
- комунікативна (висловлює можливість спілкування людини під час відпочинку);
- регулятивна (забезпечує поведінку людини за заздалегідь визначеною схемою в період відпочинку);
- світоглядна (дає можливість представити свою картину світу завдяки новим враженням, отриманим під час відпочинку).

Якість життя людей в містах все більш визначається ступенем збереження компонентів природного середовища. В даний час у великих і найбільших історичних містах стають актуальними проблеми збереження та реабілітації природної складової в міському середовищі, вирішуються завдання раціонального використання природних ресурсів і створення умов для їх самопідтримки в урбанізованому оточенні.

Природне середовище є невід'ємною частиною міста, але в умовах зростаючого антропогенного впливу воно втрачає цілісність і втрачає статус

рекреаційних зон. Урбанізація порушує рівновагу природного балансу, що суперечить принципам сталого розвитку міст. Для сталого розвитку міст необхідний комплексний підхід у вирішенні питань у відносинах "людина - навколишнє середовище". Базові принципи, гармонізація цих взаємин розглядаються провідними вченими на різних рівнях, як в області соціології, психології, так і в містобудуванні.

Сучасне поняття ландшафтно-рекреаційного простору центру міста можна розглядати з декількох позицій. По-перше - це просторова структура, яка зв'язує основні елементи міста і є основою гармонічного взаємозв'язку природного й антропогенного середовища. Вони залежать від природного потенціалу території міста, рельєфу місцевості й елементів планувального каркаса, мають величезний поліфункціональний потенціал: рекреаційний, соціальний, естетичний, а також забезпечують населення системою оздоровлення й відпочинку. При цьому підсилюється естетична реакція споживача міського середовища.

Для історичних міст ландшафтно-рекреаційні території є самим затребуваним простором у системі інтерактивних соціальних відносин, місцем відпочинку (активного, пасивного), а також простором динамічного відновлення населення у світі інноваційних технологій.

Сьогодні в міському просторі історичних центрів багатьох міст України спостерігаються наступні проблеми:

- втрачено початкове співвідношення архітектурних і природних домінант;
- не цілком реалізовані можливості для досягнення естетичної виразності середовища засобами ландшафтно-архітектури;
- недооцінена роль природних елементів міського ландшафту як невід'ємних складових архітектурних ансамблів.

Це вплинуло на естетичний стан ландшафтного середовища, що проявилось в порушенні системи ландшафтно-рекреаційних об'єктів центрів міст, захаращенні відкритих ландшафтних просторів функціональними елементами випадкового характеру, відсутністю упорядкованих пішохідних зв'язків, слабо виражених елементах ландшафтного дизайну.

Нове тисячоліття висуває необхідність пошуку іншої якості міського ландшафту, яке повинно відображати зростаючі естетичні потреби суспільства. Це особливо характерно в умовах унікального середовища центрів історичних міст. Ці проблеми потребують комплексного підходу у розв'язанні всіх питань, пов'язаних зі створенням, реконструкцією й експлуатацією, які являють собою це об'ємно-планувальні комплекси, що займають значні міські території. В основу архітектурної класифікації ландшафтно-рекреаційні території покладені наступні ознаки: розміщення в структурі міського середовища, функціональне призначення і спеціалізація, конфігурація, природна й геологічна першооснова,

профіль гідротехнічних конструкцій, художньо-ідеологічне завдання й економічний ресурс розвитку території. Сучасні ландшафтно-рекреаційні території, як правило, багатоцільові багатофункціональні структури, в яких одна з функцій може бути головною.

Українською важливою для індустріального великого міста є рекреаційна функція. Насамперед, вона відіграє роль "легенів" міста. Також, немаловажний рекреаційно-суспільний аспект таких територій, розташованих в центральних районах міст, в тому, що відпочинок активний і пасивний може чергуватися із громадсько-торгівельною й громадсько-видовищною функціями об'єктів і представляти цілісну міську структуру. У такому випадку центральні бульвари, парки та сквери стають активним композиційним акцентом - домінантою міського життя.

У періоди бурхливого розростання міст ландшафтно-рекреаційні території використовувалися не завжди за призначенням, що привело до втрати рівноваги між антропогенним і природним середовищем, а також до недостатнього використання ресурсу рекреації території в структурі міста. Ці проблеми лежать у площині діяльності містобудівника-архітектора, у виробленні механізму формування архітектурної композиції, заснованого на принципах сталого розвитку міст.

Для вирішення даної проблеми необхідно зробити кілька кардинальних кроків:

1. Проаналізувати формування ландшафтно-рекреаційних територій центрів історичних міст, заснованих на принципах сталого розвитку міста.
2. Систематизувати нові наукові й практичні напрямки інтеграції природного й антропогенного як основи архітектурно-просторової композиції історичного міста.
3. На основі аналізу й систематизації виявити універсальні й специфічні принципи формування ландшафтно-рекреаційних територій в умовах сталого розвитку міста.
4. На основі аналізу розробити принципи природної й антропогенної інтеграції рекреаційної зони.

Сучасною тенденцією є поєднання рекреаційних і урбанізованих систем центральних районів міст, коли відбувається їх структурний взаємопроникнення і просторове поєднання. Одними з головних перспективних напрямів удосконалення рекреаційних просторів в міській структурі повинні стати наступні:

- побудова екологічного каркаса і системи озеленення міст;

- максимальне включення природних компонентів в структуру реконструйованих і новостворюваних просторів і, навпаки, архітектурних об'єктів в природне середовище;
- підвищення енергоефективності будівель і споруд, а також використання альтернативних джерел енергії;
- формування пам'ятних образів простору за допомогою архітектурного об'єкта або комплексу і його взаємодії з ландшафтом;
- створення комфортних озелених просторів, для яких будуть характерні: масштабність, безпека, можливість безперешкодного контакту з природними компонентами, використання переважно природних матеріалів;
- створення транспортно-пішохідної мережі з пріоритетом пішохідного руху;
- створення рекреаційних просторів, що дозволяють елементарні рекреаційні заняття формувати в різні рекреаційні модулі та цикли;
- розвиток нових рекреаційних видів діяльності, які відповідали б вуличної культури, захопленням молоді та побажанням рекреантів більш старшого віку, тобто для всіх вікових категорій населення;
- ревіталізація невикористовуваних промислових територій;
- організація суспільно-рекреаційних просторів;
- створення і розвиток екопарків та наукопарков - інноваційних комплексів, що виконують освітню, науково-експериментальну, комерційну, рекреаційну та просвітницьку функції.

Головними архітектурними та містобудівними завданнями при формування ландшафтної системи міських центрів є створення сприятливого середовища життєдіяльності, забезпечення екологічної безпеки та збереження природної і культурної спадщини на основі сталого розвитку міста.

Висновки. Розглянуто проблеми та специфіка організації ландшафтно-рекреаційних територій центрів історичних міст. Встановлено, що архітектурне середовище центральних районів історичних міст України потребує кардинальних змін, в результаті втрати в останні десятиліття історичної своєрідності і змін уявлення жителів про комфортність міського простору. Запропоновані перспективні напрями та прийоми удосконалення ландшафтно-рекреаційних територій міських центрів. Збереження історико-культурних пам'яток, спадкоємний розвиток міста і створення художньо-виразних просторів має сприяти стійкості середовища.

Література

1. Владимиров В.В., Микулина Е.М., Яргина З.Н. Город и ландшафт: (Проблемы, конструктивные задачи и решения). - М.: Мысль, 1986. - 238 с.: ил.
2. Нефёдов В.А. Ландшафтный дизайн и устойчивость среды. - СПб., 2002. - 295 с.: ил.
3. Соколов Л.И. Центр города: функции, структура, образ. - М.: Стройиздат, 1992. - 352 с.: ил.
4. Сычёва А.В. Архитектурно-ландшафтная среда: Вопросы охраны и формирования. 2-е изд., перераб. и доп. — Минск: Вышэйш. шк., 1982. - 158 с.
5. Тетиор А.Н. Экология городской среды. – М.: Издательство: Академия, 2013. - 352 с.
6. Тетиор А.Н. Устойчивое развитие города (электронный ресурс); электронный доступ: <http://www.leadnet.ru/tet/index.htm>.
7. Шимко В.Т. Архитектурно-дизайнерское проектирование городской среды. Учебник. СПЦ-ПРИНТ. - М., 2006. – 298 с.

Аннотация

В статье рассмотрены основные вопросы совершенствования ландшафтной структуры центров исторических городов, определены и проанализированы их положительные и отрицательные черты, установлены основные задачи формирования различных типов городских ландшафтов, выявлены приемы гармонизации ландшафтной системы городских центров, предложенные перспективные направления совершенствования ландшафтно-рекреационных пространств в городской структуре.

Ключевые слова: урбанизированная среда, ландшафтно-рекреационные пространства, система озеленения городов, гуманизация и экологизация среды, экологичность, устойчивое развитие городов.

Abstract

The article describes the main issues of improvement of landscape structure centers of historical cities, defined and analyzed their positive and negative traits, establishes the basic task of forming various types of urban landscapes, found ways harmonize the landscape system of urban centers, offered promising areas of improvement landscape and recreational spaces in the urban structure.

Key words: urban environment, the landscape-recreational spaces, urban greening system, humanization and ecologization of the environment, ecology, sustainable development of cities.